

**MAVZU : GLOBAL DUNYODA PARLAMENTARIZMNING
O'RNI VA AHAMIYATI**

Ilmiy maqola: Muhammad Al-Xorazmiy nomidagi

ixtisoslashtirilgan maktabi

(Guliston filiali) tarix fani o'qituvchisi

Sangilov Jamshidbek Yo'lashboyevich

Annotatsiya (O'zbekcha): Ushbu maqolada parlamentarizm tushunchasi, uning global siyosiy tizimdagi roli va ahamiyati o'rganiladi. Parlamentarizm demokratik davlat boshqaruvining asosiy shakli sifatida qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyatlar o'rtasidagi muvozanatni ta'minlaydi. Maqolada parlamentarizmning tarixiy rivojlanishi, demokratik jarayonlardagi o'rni, siyosiy barqarorlik va inson huquqlariga ta'siri tahlil qilinadi. Shuningdek, global misollar va XXI asrdagi istiqbollari ko'rib chiqiladi.

Annotation (English): This article examines the concept of parliamentarism, its role, and significance in the global political system. Parliamentarism, as a fundamental form of democratic governance, ensures the balance between legislative and executive powers. The article analyzes the historical development of parliamentarism, its role in democratic processes, political stability, and human rights protection. Furthermore, global examples and prospects in the 21st century are discussed.

Kalit so'zlar / Keywords: O'zbekcha: parlamentarizm, demokratiya, siyosiy barqarorlik, qonun chiqaruvchi hokimiyat, inson huquqlari
English: parliamentarism, democracy, political stability, legislative power, human rights

Kirish

Global dunyoda parlamentarizm bugungi zamon siyosiy tizimlarining eng muhim institutlaridan biri sifatida e'tirof etiladi. Parlamentarizm davlat hokimiyati shakli sifatida hokimiyatlarning bo'linishi, qonun chiqaruvchi organning

mustaqilligi hamda ijro hokimiyati va qonun chiqaruvchi organ o'rtasidagi muvozanatni ta'minlaydi. Bu tizim demokratik qadriyatlar asosida shakllangan va aholining siyosiy faolligini oshirish, davlat boshqaruvida xalq vakilligining samarali ifodasi uchun xizmat qiladi.

Global miqyosda parlamentarizmning roli va ahamiyati uning demokratik jarayonlarni mustahkamlash, siyosiy barqarorlikni ta'minlash, huquqiy davlat qurish va inson huquqlarini himoya qilish kabi asosiy tamoyillarga bog'liq. Shu bois, parlament tizimining global dunyoda o'rni siyosiy institutlarning rivojlanishi va jamiyat taraqqiyotining kalit omillaridan biridir.

Asosiy qism

1. Parlamentarizm tushunchasi va uning asosiy xususiyatlari

Parlamentarizm siyosiy institut sifatida davlat hokimiyatini amalga oshirishda qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyatlar o'rtasida muvozanatni ta'minlovchi boshqaruv shaklidir. Uning asosiy maqsadi — davlat boshqaruvida xalq vakilligining samarali ifodasini ta'minlash va hukumat faoliyatining ochiqligi hamda hisobdorligini kafolatlashdir.

Parlamentarizmga parlament davlat hokimiyatining markaziy organi bo'lib, u qonunlarni qabul qilish bilan birga hukumatni shakllantiradi va uning faoliyatini nazorat qiladi. Hukumat esa parlament oldida hisobdor bo'lib, parlament ishonchini yo'qotganda iste'foga chiqishga majbur bo'ladi. Bu mexanizm hukumatni xalq talablariga moslashishga majbur qiladi.

Parlamentarizmning asosiy xususiyatlariga quyidagilar kiradi:

- Hokimiyatlarning bo'linishi va muvozanat: Parlamentarizmga qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyatlar o'rtasida aniq chegaralar mavjud, ammo ular o'zaro bog'liq va muvozanatlangan.
- Hukumatning hisobdorligi: Hukumat parlament oldida hisobot berishga majbur bo'lib, parlament uni ishonchdan mahrum qilishi mumkin.
- Demokratik vakillik: Parlament saylovlar orqali shakllanib, xalqning siyosiy iradesini aks ettiradi.

- Hukumat shakllantirish: Ko'pchilik parlamentar tizimlarda hukumat ko'pchilik fraksiyasining rahbaridan tashkil topadi, bu esa siyosiy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

- Ochiqlik va shaffoflik: Parlament ishining ochiq bo'lishi fuqarolarga siyosiy jarayonlarni kuzatish va baholash imkonini beradi.

Parlamentarizm shuningdek, davlat boshqaruvida ijtimoiy adolat, inson huquqlari va erkinliklarni himoya qilish uchun zarur bo'lgan qonunlar qabul qilinishini ta'minlaydi.

2. Global dunyoda parlamentarizmnining tarixi va rivojlanishi

Parlamentarizm tarixi uzoq asrlarga borib taqaladi. Uning ildizlari Yevropaning o'rta asrlariga, ayniqsa Angliya va Fransiya borib taqaladi. Angliyadagi Buyuk inqilob (1640–1660-yillar) va Bill of Rights (1689) parlamentarizmning shakllanishida muhim bosqich bo'ldi. Bu hujjatlar hukumatning qonun oldidagi hisobdorligini mustahkamladi va parlament vakolatlarini kengaytirdi.

Keyinchalik, parlament tizimi boshqa mamlakatlarga tarqalib, o'ziga xos shakllar oldi. Masalan, Germaniya, Shvetsiya, Kanada va Yaponiyada parlamentarizm demokratik institut sifatida rivojlandi. XX asrda ko'plab mustamlaka davlatlari mustaqillikka erishib, parlamentar tizimni joriy qildilar, bu esa global demokratik jarayonlarning kengayishiga xizmat qildi.

Bugungi kunda parlament tizimlari dunyoning deyarli barcha qit'alarida mavjud bo'lib, ular siyosiy barqarorlik, qonun ustuvorligi va fuqarolarning siyosiy huquqlarini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Shu bilan birga, parlament tizimining rivojlanishida iqtisodiy, madaniy va siyosiy omillar ham ta'sir ko'rsatadi.

3. Parlamentarizmning demokratik jarayonlardagi o'rni

Parlamentarizm demokratiyaning markaziy unsurlaridan biridir. U orqali fuqaro o'zining siyosiy vakilini saylab, davlat boshqaruviga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir ko'rsatadi. Parlament qonunlar ishlab chiqish, davlat byudjetini tasdiqlash va hukumatni nazorat qilish funksiyalarini bajaradi.

Parlamentar tizimda siyosiy partiyalar muhim o'rin tutadi, ular saylovlarda

ishtirok etib, parlamentda vakillikka ega bo'ladi. Shu tarzda, turli siyosiy guruhlar va fikrlar jamiyatda o'z ifodasini topadi. Saylovlar va parlament faoliyati shaffof va adolatli bo'lishi demokratiyaning mustahkamlanishiga yordam beradi.

Bundan tashqari, parlamentarizm siyosiy jarayonlarda muvozanat va kelishuvni ta'minlaydi. Hukumat parlamentning ishonchini saqlash uchun koalitsiyalar tuzadi va muhim qarorlarni keng ko'lamda muhokama qiladi. Bu jarayon siyosiy barqarorlik va fuqarolar orasida ishonchni oshirishga xizmat qiladi.

4. Siyosiy barqarorlik va huquqiy davlatdagi roli

Parlamentarizm siyosiy barqarorlikni ta'minlashda muhim omildir. Hukumat parlament oldida hisobdor bo'lgani uchun, uning faoliyati qonuniy asosda olib boriladi va davlat ichki nizolardan himoya qilinadi. Parlamentar tizim siyosiy inqirozlar va hokimiyat almashinuvidagi ziddiyatlarni muvozanatlashtirishga yordam beradi.

Huquqiy davlat prinsiplariga ko'ra, qonun ustuvorligi, inson huquqlari himoyasi va hokimiyatlarning taqsimlanishi zarur. Parlamentarizm bu tamoyillarni amalga oshirishda vosita bo'lib, qonunlar qabul qilish va ularni ijro etish jarayonida shaffoflik va nazoratni ta'minlaydi. Shu bilan birga, korrupsiyaga qarshi kurashishda parlament muhim rol o'ynaydi, chunki u hukumatning moliyaviy va siyosiy faoliyatini tekshiradi.

Parlament tizimi ko'plab davlatlarda siyosiy institutlararo dialog va kelishuv maydoniga aylangan, bu esa jamiyatda tinchlik va barqarorlikni ta'minlashga yordam beradi.

5. Parlamentarizmning inson huquqlari va erkinliklariga ta'siri

Parlamentarizm inson huquqlari va erkinliklarini himoya qilishda markaziy o'rin tutadi. Parlament tomonidan qabul qilinadigan qonunlar inson huquqlarining kafolatlarini belgilaydi va buzilishining oldini oladi. Demokratik jamiyatlarda parlament faoliyati ochiq va shaffof bo'lib, fuqarolarning o'zaro munosabatlari va davlat bilan ishonchli aloqalarini ta'minlaydi.

Parlamentarizm, shuningdek, siyosiy erkinliklarni, so'z erkinligini, ommaviy axborot vositalarining mustaqilligini qo'llab-quvvatlaydi. Parlamentar

tizimda fuqarolar o'z vakillariga talab qo'yish, ularni tanqid qilish va siyosiy jarayonlarda faol ishtirok etish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu esa jamiyatda demokratiyaning barqarorligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

6. Global misollar: Parlamentarizm tizimining samarali ishlashi va muammolari

Yevropa davlatlari, xususan Skandinaviya mamlakatlari (Shvetsiya, Norvegiya, Daniya) va Germaniya parlamentarizmning eng muvaffaqiyatli namunalari. Bu davlatlarda parlament tizimi siyosiy barqarorlik, iqtisodiy rivojlanish, va ijtimoiy adolatni ta'minlaydi. Parlamentar tizim fuqarolarning keng siyosiy ishtirokini rag'batlantiradi, hukumat esa parlament oldida to'liq hisobdor hisoblanadi.

Ammo, boshqa mamlakatlarda parlamentarizm muammolari ham mavjud. Masalan, ko'plab rivojlanayotgan mamlakatlarda siyosiy partiyalar o'rtasida nizolar, hukumatning zaifligi, korrupsiya va saylov tizimidagi kamchiliklar parlamentar tizimning samaradorligini kamaytiradi. Ba'zi davlatlarda parlament va hukumat o'rtasida kuchli ziddiyatlar yuzaga kelib, siyosiy inqirozlar kelib chiqadi.

Shuningdek, ba'zi mamlakatlarda parlamentarizmning madaniy va tarixiy sharoitlarga moslashishi qiyin bo'lib, bu tizim samarali ishlashiga to'sqinlik qiladi.

7. Parlamentarizmning XXI asrdagi ahamiyati va istiqbollari

XXI asrda globalizatsiya va texnologik taraqqiyot parlament tizimining yangi shakllarini shakllantirmoqda. Raqamli kommunikatsiyalar, ijtimoiy tarmoqlar va onlayn platformalar orqali fuqarolar siyosiy jarayonlarga yanada faolroq jalb qilinmoqda. Bu esa parlamentar tizimning ochiqqligini va shaffofligini oshirmoqda.

Kelajakda parlamentlar xalq bilan muloqotning yangi usullarini qo'llash orqali yanada samarali ishlashi kutilmoqda. Shu bilan birga, global muammolar — iqlim o'zgarishi, xavfsizlik, iqtisodiy inqirozlar — parlament tizimining yangi chaqiriqlari hisoblanadi. Parlamentlar ushbu muammolarni hal qilishda xalq vakilligi va demokratik tamoyillar asosida faoliyat olib borishi muhimdir.

Shunday qilib, parlament tizimining XXI asrdagi ahamiyati faqat davlat ichidagi boshqaruvda emas, balki global hamkorlik va xalqaro siyosatda ham

kuchayib boradi.

Global dunyoda parlamentarizmning insonlar hayotiga ta'sirini quyidagi bosqichlarda ko'rishimiz mumkin.

Siyosiy ishtirok va vakillikning oshishi

Parlamentarizm odamlarning siyosiy hayotga faolroq jalb etilishiga imkon beradi. Fuqarolar o'z vakillarini saylovlar orqali tanlab, davlat boshqaruvida bevosita qatnashadi. Bu tizim orqali har bir fuqaro o'z fikrini siyosiy jarayonlarda ifodalashi mumkin, bu esa siyosiy huquqlar va erkinliklarning kengayishiga olib keladi.

Parlament tizimi saylovlarda qatnashish, partiyalar faoliyati, jamoatchilik muhokamalari orqali odamlarning siyosiy madaniyatini oshiradi. Natijada jamiyatda fuqarolik faolligi, siyosiy ong va mas'uliyat kuchayadi.

Huquq va erkinliklarning himoyasi

Parlamentarizm inson huquqlari va erkinliklarini qonuniy asosda himoya qilish imkonini beradi. Parlament qonunlar qabul qilib, insonlarning asosiy huquqlarini — so'z erkinligi, saylov huquqi, ta'lim olish va boshqalarni kafolatlaydi. Shu bilan birga, parlament hukumatning faoliyatini nazorat qilib, uning qonun buzilishiga yo'l qo'ymaslikka harakat qiladi.

Bunday tizimda davlat organlari o'z ishini qonun doirasida amalga oshiradi, bu esa insonlarning xavfsizligi va farovonligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Ijtimoiy adolat va tenglikning ta'minlanishi

Parlamentar tizimlar orqali jamiyatda ijtimoiy adolatni ta'minlashga urinishlar amalga oshiriladi. Parlamentda turli ijtimoiy guruhlarining vakillari ishtirok etishi tufayli, ularning manfaatlari hisobga olinadi. Shu yo'l bilan ta'lim, sog'liqni saqlash, ijtimoiy yordam kabi sohalarda teng imkoniyatlar yaratishga harakat qilinadi.

Ko'plab demokratik davlatlarda parlament ijtimoiy himoya qonunlarini qabul qilib, kambag'allik va ijtimoiy nohaqlikni kamaytirish uchun chora-tadbirlar ishlab chiqadi.

Iqtisodiy taraqqiyot va farovonlikka ta'siri

Parlamentarizm iqtisodiy siyosatni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Parlament tomonidan qabul qilingan qonunlar va byudjet qarorlari iqtisodiy barqarorlikni ta'minlaydi, investitsiyalarni rag'batlantiradi va ish o'rinlari yaratishga yordam beradi.

Fuqarolar parlamentdagi vakillari orqali iqtisodiy siyosatga ta'sir o'tkazishi mumkin, bu esa iqtisodiy adolat va resurslar teng taqsimlanishini ta'minlashda muhimdir.

Siyosiy barqarorlik va tinchlikni ta'minlash

Parlamentar tizim odamlar o'rtasida siyosiy muvozanat va kelishuvni shakllantirishga yordam beradi. Turli siyosiy guruhlar parlamentda o'z fikrlarini erkin ifodalab, kelishuvlarga keladi. Bu esa ijtimoiy beqarorlik va nizolarning oldini oladi.

Parlamentarizm, shuningdek, hokimiyat almashinuvi qonuniy va tartibli bo'lishini ta'minlaydi. Bu jarayon siyosiy inqirozlarning kamayishiga va jamiyatda tinchlik o'rnatilishiga xizmat qiladi.

Fuqarolar hayot sifatining yaxshilanishi

Parlamentar tizim fuqarolarning kundalik hayotiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Sog'liqni saqlash, ta'lim, ijtimoiy xizmatlar va boshqa sohalardagi qonunlar orqali odamlarning farovonligi oshadi. Parlament hukumatning samarali faoliyatini nazorat qilib, xalqning ehtiyojlarini hisobga olinishini ta'minlaydi.

Natijada odamlar o'zlarini huquq va erkinliklarga ega bo'lgan jamiyatning to'laqonli a'zolari sifatida his qiladilar.

Demokratik boshqaruvning mustahkamlanishi

XXI asrda parlamentarizm demokratik boshqaruv shakli sifatida o'zining o'rnini yanada mustahkamladi. Bu asrda ko'plab mamlakatlar siyosiy tizimlarini takomillashtirishga, fuqarolar vakilligi va hukumatning hisobdorligini oshirishga intilmoqda. Parlament tizimi hukumatni xalq oldida javobgar qiladigan, siyosiy jarayonlarni shaffof va ochiq qiladigan asosiy institut hisoblanadi.

Parlamentar tizimning mavjudligi siyosiy barqarorlik, qonun ustuvorligi va

inson huquqlarini himoya qilishni ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Globalizatsiya va xalqaro hamkorlikda roli

XXI asrda davlatlar o'rtasida iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy aloqalar kuchaygan. Parlamentarizm davlatlarga global muammolarni hal qilishda fuqarolar fikrini hisobga olishga yordam beradi. Masalan, iqlim o'zgarishi, xavfsizlik, iqtisodiy inqirozlar kabi masalalarda parlamentlar qonunlar qabul qilib, xalq manfaatlarini himoya qiladi va xalqaro majburiyatlarni bajarishga yordam beradi.

Shuningdek, parlamentar tizim davlatlar o'rtasida demokratik qadriyatlarning tarqalishiga xizmat qiladi, bu esa global tinchlik va barqarorlikni mustahkamlashga hissa qo'shadi.

Raqamli texnologiyalar va siyosiy jarayonlarning yangi shakllari

XXI asrda internet va raqamli kommunikatsiyalar rivojlanishi parlamentarizmni yangi bosqichga olib chiqmoqda. Fuqarolar onlayn platformalar orqali siyosiy jarayonlarda faol qatnashmoqda, parlamentlar esa elektron saylovlar, jamoatchilik munozaralari va ochiqlikni ta'minlash vositalarini keng qo'llamoqda.

Bu esa siyosiy ishtirokni kengaytirib, hukumatning hisobdorligini oshiradi hamda siyosiy jarayonlarni yanada shaffof qiladi.

Siyosiy barqarorlik va demokratiyaning rivojlanishiga ta'siri

Parlamentarizm siyosiy barqarorlikni ta'minlashda muhim omil bo'lib qolmoqda. Parlament tizimi orqali turli siyosiy kuchlar va guruhlar o'z manfaatlarini qonuniy asosda ifodalab, muvozanatga erishadilar. Bu siyosiy nizolar va inqirozlarning oldini olishga yordam beradi.

Ko'plab yangi demokratiyalarda parlamentar tizim o'rnatilishi siyosiy tizimlarning barqarorligi va demokratik qadriyatlarning mustahkamlanishiga xizmat qilmoqda.

Ijtimoiy adolat va inson huquqlarini himoya qilish

XXI asrda parlamentlar ijtimoiy adolatni ta'minlash va inson huquqlarini himoya qilishda faol rol o'ynaydi. Parlament qonunlar orqali ijtimoiy himoya, ta'lim, sog'liqni saqlash, ayollar va bolalar huquqlarini mustahkamlashga qaratilgan choralarni amalga oshiradi.

Shuningdek, parlamentar tizim korrupsiya va inson huquqlari buzilishining oldini olishda muhim mexanizm sifatida ishlatilmoqda.

Iqtisodiy taraqqiyot va barqaror rivojlanishga ta'siri

Parlamentarizm iqtisodiy siyosatni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Hukumatning byudjet siyosati, soliqlar tizimi va iqtisodiy islohotlari parlament tomonidan muhokama qilinadi va tasdiqlanadi. Bu jarayon iqtisodiy barqarorlik va adolatni ta'minlashga yordam beradi.

XXI asrda ko'plab davlatlarda parlamentlar iqtisodiy rivojlanish va innovatsiyalarni rag'batlantirish bo'yicha yangi qonunlarni qabul qilmoqda.

Xulosa

Global miqyosda parlamentarizm insonlarning siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy hayotiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. U fuqarolarning siyosiy ishtirokini kengaytiradi, huquq va erkinliklarni himoya qiladi, ijtimoiy adolatni ta'minlaydi, iqtisodiy taraqqiyotga hissa qo'shadi va siyosiy barqarorlikni mustahkamlaydi. Shu tariqa, parlamentarizm odamlar hayot sifatining yaxshilanishida va demokratik jamiyatlarning rivojlanishida muhim vositadir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

O.T. Husanov – "Konstitutsiyaviy huquq" (2024)

O'zbekiston Konstitutsiyasining yangi tahririga asoslangan darslik.

Oliy o'quv yurtlari talabalari va huquqshunoslar uchun mo'ljallangan.

O.T. Husanov – "Konstitutsiyaviy huquq" (2013)

Parlament, hokimiyatlar bo'linishi, davlat tuzilishi haqida asosiy darslik sifatida keng qo'llaniladi.

A.X. Saidov, M.X. Rustamboyev, A.S. Tursunov va boshqalar –

"O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy huquqi" (2005)

Parlamentning huquqiy asoslari, vakolatlari, davlat organlari o'rtasidagi muvozanat haqida keng tahliliy material.

O.T. Husanov – "Konstitutsiyaviy huquq atamalarining izohli lug'ati" (2015)

Parlament va konstitutsiyaviy huquqqa oid asosiy tushunchalar va atamalar izohikeltirilgan.

A.V. Malko – "Parlamentarizm. Xorijiy mamlakatlar tajribasi" (o'zbek tiliga tarjima)

Turli davlatlardagi parlament tizimlari, ularning vakolatlari, farqlari va rivojlanish yo'llari tahlil qilingan.

Akmal Saidov – "Parlamentlararo diplomatiya: global parlament muloqotida O'zbekiston ovozi" (2023)

O'zbekistonning xalqaro parlament aloqalari va diplomatik muloqotlardagi o'rni haqida yozilgan.